

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ АДАПТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМ ЗОРУ В УМОВАХ НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОГО ЦЕНТРУ

Мета статті – теоретичне обґрунтування моделі формування адаптивної поведінки молодших школярів з порушенням зору в умовах навчально-реабілітаційного центру.

Методологія. На сьогоднішній день прослідковується збільшення кількості дітей з порушеннями зору. Враховуючи реалії сьогодення, стрімкі зміни у суспільних відносинах постає проблема щодо формування адаптивних навичок незрячих та слабозорих здобувачів освіти. Аналіз наукових джерел і літератури засвідчив, що багато вчених досліджували проблему адаптації молодших школярів, висвітлювалися питання щодо адаптивних можливостей дошкільників з порушенням зору, проте проблема формування адаптивної поведінки саме молодших школярів з інвалідністю розроблена недостатньо. Враховуючи складність та комплексність освітніх, виховних та корекційних впливів була розроблена модель формування адаптивної поведінки молодших школярів з порушенням зору в умовах навчально-реабілітаційного центру. Для характеристики структурних елементів був використаний метод моделювання. Складовими моделі ми визначили мету, умови, об'єкти та суб'єкти, принципи та етапи (діагностично-прогностичний, мотиваційний, освітньо-реабілітаційний, констатувальний). Відповідно кожний етап має свої специфічні завдання.

Наукова новизна вбачається в визначенні та характеристиці всіх структурних компонентів моделі та її подальше практичне впровадження при формуванні адаптивної поведінки дітей з порушенням зору та їх активного включення в соціум.

Висновки. Адаптивна поведінка молодших школярів з порушенням зору формується у спеціально створеному освітньо-реабілітаційному середовищі, з дотриманням всіх структурних елементів моделі, що є основою для проведення комплексної, систематично освітньо-реабілітаційної роботи.

Ключові слова: адаптивна поведінка, модель, компоненти моделі формування адаптивної поведінки.

Постановка проблеми. В умовах постійних змін у сучасному суспільстві, які підвищують вимоги до кожного з його членів, інтеграція людини в соціум і знаходження свого місця в ньому вимагає від неї дедалі більших зусиль і компетенцій. Становлення особистості відбувається у процесі навчання і засвоєння життєвого досвіду у взаємодії з іншими людьми, духовним світом та світом цінностей. Паралельно з цим особистість сама бере участь у цьому процесі, реалізуючи власний потенціал. Все це зумовлює потребу в високорозвинених адаптивних здібностях підростаючого покоління, що у свою чергу вимагає формування у його представників адаптивної поведінки. На сьогодні прослідковується тенденція до збільшення кількості дітей з інвалідністю, в тому числі і з порушенням зору, що є причиною зменшення їх адаптивного потенціалу і зумовлює доцільність цілеспрямованого корекційного впливу. Метод моделювання широко використовується в сучасних наукових дослідженнях, оскільки дає змогу ефективно організувати корекційно-реабілітаційний процес та керувати ним.

Аналіз наукової літератури підтверджує, що проблему формування адаптивної поведінки молодших школярів досліджували різні вчені. На складність і значущість періоду, пов'язаного з адаптацією дитини вказують дослідження М. Бітянкової, М. Врублевської, З. Вульфа, Л. Корель, М. Максимової, О. Дарвіша. Закономірності виховання дітей із порушеннями розвитку, особливості їх розвитку, шляхи соціальної адаптації та реабілітації цієї категорії осіб досліджували у своїх працях науковці В. Бондар, Л. Вавіна, Л. Виготський, В. Засенко, Т. Зикова, В. Кобильченко, М. Малофєєв, Н. Назарова, М. Шеремет,

Л. Шипіцина. Різні аспекти моделювання як методу дослідження висвітлені в працях В. Арнольда, С. Гончаренка, В. Краєвського, В. Полонського, Р. Шеннона, В. Штоффа та ін.

Теоретичне обґрунтування моделі формування адаптивної поведінки здобувачів освіти з порушенням розвитку є складним. Це зумовлено різноманітністю міждисциплінарного впливу на використання понять, особливостями психофізичного розвитку осіб з порушенням зору та інтелекту та специфіки формування адаптивної поведінки в цілому.

Результати дослідження. Протягом десятиліть моделювання є одним з найактуальніших методів наукових досліджень й широко застосовується в педагогічних пошуках. Метод моделювання дає можливість об'єднати результати емпіричних і теоретичних досліджень у педагогіці. Методологія наукових досліджень тлумачить поняття «модель» (лат. *Modulus* – міра, зразок) як образ або опис досліджуваного процесу природи чи суспільства, що відображає і відтворює в більш простому і узагальненому вигляді структуру, властивості, взаємозв'язки і відносини між елементами цього процесу. Серед багатьох гносеологічних функцій моделювання педагогічних явищ визначальними є дві наступні – модель має бути, з одного боку, еталоном досягнення мети освітнього процесу, а з іншого – інструментом її досягнення [5, с. 76].

Розробляючи модель формування адаптивної поведінки молодших школярів з порушенням зору слід враховувати, що система повинна ґрунтуватися на поєднанні реабілітаційного компонента із загальнодидактичним, і відповідно, складатися із взаємодоповнювальних сфер: освітній простір навчально-реабілітаційного центру як сукупність навчально-виховних ресурсів, наявних у закладі для здійснення комплексної реабілітації та індивідуалізована робота зі здобувачами освіти [7, с. 284].

У результаті аналізу освітніх програм для незрячих та слабозорих здобувачів освіти початкової школи та корекційно-розвиткових програм (соціально-побутове орієнтування, корекція розвитку, орієнтування у просторі, розвиток мовлення [2; 3; 8; 9]) було визначено мету моделі формування адаптивної поведінки, а саме – досягнення потенційно-можливого рівня освіченості та формування компенсаторних способів діяльності з корекцією порушень вторинного характеру, опанування адаптивними навичками і способами діяльності відповідно до індивідуальних психофізіологічних можливостей, набуття самостійності та життєво важливих компетенцій для успішної подальшої інтеграції у суспільство.

У процесі формування адаптивної поведінки дітей беруть участь об'єкти (здобувачі освіти початкових класів з порушенням зору, зі складними порушеннями) та суб'єкти (класоводи, вихователі, працівники психологічної служби, спеціалісти реабілітаційного відділення, батьки). Слід зауважити, що дана взаємодія може мати як суб'єкт-об'єктний так і суб'єктний-суб'єктний характер, тобто діти з порушенням зору є і об'єктами і суб'єктами означеного процесу.

Ще одним необхідним елементом моделі є умови, під якими ми розуміємо вимоги до організації освітнього та реабілітаційного процесів та сукупність обставин, у яких вона відбувається, що забезпечують формування адаптивної поведінки здобувачів освіти. До таких умов слід віднести архітектурну доступність навчального закладу; спеціально організоване середовище, що передбачає врахування офтальмологічних рекомендацій при організації освітнього процесу; врахування індивідуальних особливостей дітей та визначення потенційно-можливого рівня розвитку кожного здобувача освіти; залучення дітей до всіх видів діяльності, а саме участь не тільки в навчальному процесі, а й відвідування корекційних занять та виховних заходів; єдність вимог, які висувають до дітей педагога та батьки.

Перш ніж характеризувати етапи формування адаптивної поведінки молодших школярів, слід охарактеризувати загальні принципи освітнього та реабілітаційного процесу, які поділені на дві взаємопов'язані групи: загальнодидактичні та корекційно-розвивальні.

До загальнодидактичних принципів роботи відносяться принципи науковості, системності, послідовності, практичну спрямованість навчального матеріалу, природовідповідності, активності, наочності [1, с. 43].

До специфічних принципів корекційно-реабілітаційної роботи відносяться: опора на збережені функції, системність корекційних, профілактичних і розвивальних завдань, єдність діагностики і корекції, врахування індивідуальних і вікових особливостей дитини (врахування співвідношення первинного дефекту і вторинних відхилень у розвитку дитини), комплексного використання методів і прийомів корекційно- педагогічної діяльності, інтеграція зусиль найближчого соціального оточення, корекційно-компенсаторна спрямованість навчання, соціально-адаптована спрямованість навчання [4; 6].

Досягнення мети, виконання завдань і реалізація змісту формування адаптивної поведінки здійснюється з урахуванням складових освітнього та корекційно-реабілітаційного процесу, а саме спеціалізована корекційно-розвиткова складова, навчальна складова з педагогічною корекцією та виховна складова з реабілітаційним компонентом. Відповідно кожен компонент передбачає використання свої форм, методів, прийомів роботи, з урахування здоров'язберігаючих елементів. Усі складові взаємопов'язані між собою і, відповідно, при вилученні одного з компонентів процес формування адаптивної поведінки ускладнюється.

Розвиток навичок адаптивної поведінки відбувається протягом чотирьох послідовних та взаємопов'язаних етапів: діагностично-прогностичного, мотиваційного, освітньо-реабілітаційного та констатувального, які мають свої завдання.

На першому етапі – діагностично-прогностичному – відбувається збір інформації про дитину, а саме медичних висновків із визначенням діагнозом, висновків інклюзивно-ресурсного центру та педагогічного консилиуму закладу, інформація про соціальне оточення дитини тощо. На основі отриманих документів складається індивідуальний план розвитку, який визначає початковий рівень та прогнозовані результати освітньої та реабілітаційної роботи. Поточна діагностика проводиться суб'єктами освітньо-реабілітаційного процесу у кінці I семестру з метою коригування мети роботи та за потреби зміни та коригування індивідуального плану. На кінець навчального року констатувальна діагностика дає можливість визначити результативність проведеної роботи.

На другому етапі – мотиваційному – важливим завданням є підвищення рівня готовності до відтворення набутих знань, активізації потреб і прагнень до активної самостійної життєдіяльності, спрямування дитини з порушенням психофізичного розвитку на досягнення конструктивних, позитивних результатів. Така мотивація має безпосередній вплив на життєву активність особистості, що у свою чергу спрямовує на активне засвоєння адаптивних соціально активних навичок.

Третій етап – освітньо-реабілітаційний – реалізується через безперервний цілеспрямований вплив, який забезпечує системність урочних та позаурочних форм роботи стосовно формування життєвих компетенцій та адаптивних навичок та відбувається у трьох напрямках: навчальному, виховному та реабілітаційному. Завданням навчального та виховного процесу є надання допомоги для засвоєння системи знань, умінь і навичок в обсязі, визначеному Державним стандартом освіти, повноцінного розвитку особистості дитини, її пізнавальних і творчих здібностей. Навчання дітей з порушенням зору відбувається відповідно до навчальних програм для дітей з порушеннями зору (сліпі та зі зниженим зором), 1–4 клас, затверджені наказами Міністерства освіти і науки. При врахуванні індивідуальних психофізичних та когнітивних особливостей здобувачів освіти, можливе складання індивідуальної навчальної програми для дитини. Виховна робота здійснюється відповідно до основних орієнтирів виховання, які передбачають залучення учнів до різних форм творчої та суспільно корисної діяльності, зокрема: пізнавальної, оздоровчої, трудової, художньо-естетичної, спортивної, пропагандистської, ігрової, культурної, рекреаційної, екологічної, що організуються у години дозвілля, тобто у позакласний час.

Реабілітаційний процес включає медичну, соціально-психологічну, педагогічну та спеціальну реабілітацію, для надання послуг згідно з індивідуальними програмами реабілітації дітей інвалідів. Педагогічна реабілітація передбачає проведення уроків соціально-побутового обслуговування та корекції розвитку дітей з вадами зору. Соціально-психологічна реабілітація передбачає підготовку дитини до самостійного життя через активне засвоєння нею основних норм поведінки у суспільстві, формування вмінь та навичок свідомого відтворення знань у процесі життєдіяльності. Медична реабілітація здійснюється відповідно до медичних висновків. Медичні заходи здійснюються лікарем-офтальмологом та медичною сестрою-плеоптисткою.

Спеціальна реабілітація передбачає проведення корекційно-розвивальних занять вузькопрофільних спеціалістів, таких як логопед, вчитель ЛФК, вчитель дефектолог, вчитель-реабілітолог.

Констатувальний етап передбачає практичне відтворення дітьми з інвалідністю набутих в освітньо-реабілітаційному процесі знань, вмінь та навичок, що відображаються у здатності обирати відповідну тактику та стратегію поведінки з урахуванням особливостей ситуації, взаємин, особистісної потреби і конкретних обставин, у здатності осмислювати реальні результати своїх вчинків і вмінні вносити корективи у свою поведінку. На даному етапі мова йде про констатувальну діагностику рівня розвитку адаптивних навичок та, за потреби, повторний курс корекційно-реабілітаційної роботи.

Результат ми вбачаємо у сформованості потенційно можливого рівня адаптивної поведінки дітей та можливості їх успішної самостійної інтеграції в соціум.

Висновки. Отже, формування адаптивної поведінки молодших школярів з порушенням зору, відбувається в єдності всіх визначених складових моделі, теоретичне обґрунтування якої дає можливість до її практичного впровадження, що є основою до подальшої роботи.

References

1. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: посібник для студентів вищих навчальних закладів. Дрогобич: Коло, 2006. 326 с.
Vyshnevskiy, O. (2006) Teoretychni osnovy suchasnoi ukrainskoi pedahohiky: posibnyk dlia studentiv vyshchlykh navchalnykh zakladiv [Theoretical foundations of modern Ukrainian pedagogy]. Drohobych, Ukraine: Kolo.

2. Кондратенко С. В., Гошовський В. І. «Орієнтування в просторі». Програма з корекційно-розвиткової роботи для підготовчого, 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для сліпих дітей та дітей зі зниженим зором. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/korekciini_programy/5-korekczijna-programa-z-prostorovogo-orientuvannya-pidgotovchij-1-4-kl.pdf.
Kondratenko, S. V., and Hoshovskyi V. I. «Oriientuvannia v prostori» [«Orientation in space»]. Prohrama z korektsiino-rozvytkovoi roboty dlia pidhotovchoho, 1-4 klasiv spetsialnykh zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv dlia slipykh ditei ta ditei zi znyzhenym zorom. Retrieved from: https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/korekciini_programy/5-korekczijna-programa-z-prostorovogo-orientuvannya-pidgotovchij-1-4-kl.pdf.
3. Легкий О. М. «Соціально-побутове орієнтування». Програма з корекційно-розвиткової роботи для підготовчого, 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для сліпих дітей та дітей зі зниженим зором. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-avchannya/korekciini_programy/4-socz-pobut-pidg-4-kl-legkij-om-1.pdf.
Lehkyi, O. M. «Sotsialno-pobutove oriientuvannia» [Social and household orientation]. Prohrama z korektsiino-rozvytkovoi roboty dlia pidhotovchoho, 1-4 klasiv spetsialnykh zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv dlia slipykh ditei ta ditei zi znyzhenym zorom. Retrieved from: https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-avchannya/korekciini_programy/4-socz-pobut-pidg-4-kl-legkij-om-1.pdf.
4. Мартинчук О. В. Основи корекційної педагогіки: навч.-метод. посібник для студентів напрямку підготовки «Дошкільна освіта». Київ: Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. 288 с.
Martynchuk, O. V. (2010) *Osnovy korektsiinoi pedahohiky: navch.-metod. posibnyk dlia studentiv napriamu pidhotovky «Doshkilna osvita»* [Basics of correctional pedagogy]. Kyiv, Ukraine : Kyivsk. un-t imeni Borysa Hrinchenka.
5. Монахов В.М. Педагогічне проектування – сучасний інструментарій дидактичних досліджень. *Шкільні технології*. 2001. № 5. С. 75–89.
Monakhov, V.M. (2001) *Pedahohichne proektuvannia – suchasnyi instrumentarii dydaktychnykh doslidzhen* [Pedagogical design is a modern tool for didactic research]. *Shkilni tekhnolohii – School technologies*, 5, 75–89.
6. Никуленко Т. Г. Коррекционная педагогика: учеб.пособие для вузов. Москва: Феникс, 2006. 382 с.
Nykulenko, T. H. *Korreksyonnaia pedahohyka: ucheb.posobyе dlia vuzov* [Corrective pedagogy]. (2006). Moscow, Russia : Fenyks.
7. Сілявіна Ю. С. Модель системи педагогічної реабілітації вихованців з особливими освітніми потребами в умовах навчально-реабілітаційного центру. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр.* Запоріжжя : КПУ, 2018. С. 282–292.
Siliavina, Yu. S. (2018) *Model systemy pedahohichnoii reabilitatsii vykhovantsiv z osoblyvymy osvritnimy potrebamy v umovakh navchalno-reabilitatsiinoho tsentru* [Model of the system of pedagogical rehabilitation of pupils with special educational needs in the conditions of the training and rehabilitation center]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh : zb. nauk. pr. – Pedagogy of formation of creative personality in higher and secondary schools*. Zaporizhzhia, Ukraine : KPU, S. 282–292.
8. Скринникова С. В., Соляник Л. Д. «Розвиток мовлення». Програма з корекційно-розвиткової роботи для підготовчого, 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для сліпих дітей та дітей зі зниженим зором. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/korekciini_programy/3-rozvitok-movlennya-pidg.-1-4-xarkiv.pdf.
Skrynnykova S. V., Solianyk L. D. «Rozvytok movlennia» [Speech development]. Prohrama z korektsiino-rozvytkovoi roboty dlia pidhotovchoho, 1-4 klasiv spetsialnykh zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv dlia slipykh ditei ta ditei zi znyzhenym zorom. Retrieved from: https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/korekciini_programy/3-rozvitok-movlennya-pidg.-1-4-xarkiv.pdf.
9. Сулейманова Ю. В. «Корекція розвитку» (корекція пізнавальної сфери): програми з корекційно-розвиткової роботи для підготовчих, 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для сліпих дітей та дітей зі зниженим зором. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchannya-ditej-u-specialnih-zakladah-osviti/osvita-ditej-z-osoblivimi-potrebami/navchalni-programi/korekcijni-programi>.
Suleimanova, Yu. V. «Korektsiia rozvytku» (korektsiia piznavalnoi sfery) [«Development Correction» (cognitive correction):]: prohramy z korektsiino-rozvytkovoi roboty dlia pidhotovchykh, 1-4 klasiv spetsialnykh zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv dlia slipykh ditei ta ditei zi znyzhenym zorom. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchannya-ditej-u-specialnih-zakladah-osviti/osvita-ditej-z-osoblivimi-potrebami/navchalni-programi/korekcijni-programi>.

Verych S.

ORCID 0000-0001-6901-3967

Rehabilitation Teacher,
Public Institution «Chernihiv Education and Rehabilitation Center»
of the Chernihiv Regional Council
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: svitlana_verych@ukr.net

MODEL OF FORMING ADAPTIVE BEHAVIOR ELEMENTARY SCHOOL CHILDREN WITH VISUAL IMPAIRED IN TERMS OF EDUCATION AND REHABILITATION CENTER

Article's purpose – theoretical substantiation of the model of forming adaptive behavior elementary school children with visual impairment in the conditions of the education and rehabilitation center.

Methodology. Today, there is an increase in the number of children with visual impairments. Given the realities of today, the rapid change in social relations raises the problem of developing the adaptive skills of blind and visually impaired pupils. The analysis of scientific sources and literature showed that many scientists researched the problem of adaptation of younger students, covered the issues of adaptive abilities of preschoolers with impaired vision, but the problem of forming the adaptive behavior of younger students with disabilities was not developed enough. Taking into account the complexity and complexity of educational, educational and corrective influences, a model of forming the adaptive behavior of younger students with visual impairment in the conditions of the training and rehabilitation center was developed. A simulation method was used to characterize the structural elements. Components of the model we have defined the purpose, conditions, objects and subjects, principles and stages (diagnostic, prognostic, motivational, educational and rehabilitative, ascertaining). Accordingly, each stage has its own specific tasks.

Scientific novelty is seen in the definition and characterization of all structural components of the model and its subsequent practical implementation in the formation of adaptive behavior of children with visual impairment and their active inclusion in society.

Conclusions. Adaptive behavior of younger students with visual impairment is formed in a specially created educational and rehabilitation environment, with observance of all structural elements of the model, which is the basis for carrying out complex, systematic educational and rehabilitation work.

Keywords: adaptive behavior, model, components of the model of forming adaptive behavior.

Стаття надійшла до редакції: 07.10.2019

Рецензент: С. Гриценко – доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної роботи та освітніх і педагогічних наук Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка